

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 58.082.115
Західноукраїнського національного
університету
доктору юридичних наук, професору
Валентині СЛОМІ

ВІДГУК

ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

**Петечел Надії Михайлівни,
кандидатки юридичних наук,
доцентки кафедри судочинства**

**Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
на дисертацію Кота Тараса Борисовича
на тему «Використання практики Європейського суду з прав людини
при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами
України», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність теми дисертаційного дослідження «Використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України» не викликає сумнівів та зумовлена низкою об'єктивних факторів правового та практичного характеру. Європейська інтеграція України є одним із пріоритетних напрямків державної політики. Після надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі та початку переговорів про вступ судова реформа, забезпечення верховенства права та гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами набули статусу ключових умов виконання Угоди про асоціацію та подальшої

євроінтеграції. Практика Європейського суду з прав людини (далі – практика ЄСПЛ) є важливим орієнтиром для формування єдиних стандартів правозастосування, а її використання національними судами сприяє забезпеченню справедливого судового розгляду, правової визначеності та ефективного судового захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Відповідно до статті 9 Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика ЄСПЛ є частиною національного законодавства і безпосередньо застосовуються судами як джерело права. Однак у цивільному судочинстві, яке стосується значної частини суспільних відносин (захист майнових прав, договірних зобов'язань, сімейних, житлових, трудових спорів тощо), рівень системного та якісного застосування практики ЄСПЛ залишається недостатнім. У правозастосовній діяльності досі виникають проблеми, пов'язані з правильністю тлумачення рішень ЄСПЛ, мотивуванням судових рішень із посиланням на практику ЄСПЛ, а також забезпеченням єдності судової практики.

У цивільних справах практика ЄСПЛ має особливе значення, оскільки саме в цій категорії справ найчастіше виникають питання тлумачення матеріальних і процесуальних норм крізь призму статей Протоколу № 1 та положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас у науковій літературі та судовій практиці бракує комплексних досліджень, присвячених специфіці застосування прецедентної практики саме в цивільному процесі, механізмам посилання на рішення ЄСПЛ, критеріям визначеності, техніці правозастосування та оцінці ефективності такого використання.

Наукова значущість дисертаційної роботи полягає в комплексному дослідженні теоретичних і практичних аспектів використання практики ЄСПЛ при вирішенні цивільних справ, визначенні її місця у системі джерел права України, виявленні існуючих проблем правозастосування та розробленні

пропозицій щодо вдосконалення механізму використання правових позицій ЄСПЛ національними судами.

З урахуванням викладеного, вважаю, що обрана тема дисертаційного дослідження є науково обгрунтованою та має значну теоретичну й практичну цінність, що підтверджує її актуальність для сучасної науки цивільного та цивільного процесуального права, а також для вдосконалення судової практики, та відповідає нагальним потребам сьогодення у правовому розвитку України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Актуальність дисертації підтверджується тим, що вона виконана відповідно до тем науково-дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету: «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер – 0118U003550), «Оновлення приватного права України в умовах євроінтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер – 0122U201568).

Ступінь обгрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Дисертаційне дослідження характеризується високим ступенем обгрунтованості наукових положень, достовірності висновків і цінності рекомендацій. Це обумовлено тим, що в дисертації використана широка й різнобічна джерельна база (всього 315 найменувань): нормативно-правові акти українського законодавства, міжнародно-правові документи, норми законодавства окремих європейських держав, матеріали національної судової практики й практики міжнародних юрисдикційних установ, практика ЄСПЛ, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів щодо досліджуваної проблематики.

Також повнота дослідження теми є наслідком послідовного та узгодженого плану дисертації, правильно визначених об'єкту й предмету дослідження, його чіткими метою та завданнями.

Завдяки оволодінню вдало обраними загальнонауковими та спеціально правовими методами дисертанту вдалося досягти поставленої мети наукової роботи й успішно виконати окреслені завдання дослідження.

Структура дисертації обумовлена завданнями та предметом дослідження й складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Складові частини роботи (розділи, підрозділи) є системними, логічними, взаємопов'язаними між собою та відповідають темі дослідження.

У першому розділі дисертації «Теоретико-правові засади використання практики Європейського суду з прав людини у цивільних справах національними судами» автор здійснює достатньо ґрунтовний теоретико-правовий аналіз основ застосування практики ЄСПЛ у цивільному судочинстві України. Автором досліджуються доктринальні підходи до розуміння поняття «практика ЄСПЛ», її правова природа та місце в системі джерел національного права. Дисертант обґрунтовує власне визначення практики ЄСПЛ як особливого виду судової практики, що є результатом юрисдикційної діяльності Європейського суду з прав людини та характеризується трьохкомпонентною структурою: правозастосовною, правоінтерпретаційною та контрольно-наглядовою. Виокремлюються основні ознаки цієї практики та аргументується її властивість джерела права.

Значну увагу приділено аналізу нормативно-правових основ використання практики ЄСПЛ, які виокремлені на п'ять рівнів правового регулювання (конституційний, міжнародно-правових зобов'язань, спеціальний, галузевий та юрисдикційний). На основі критичного аналізу чинного законодавства автор формулює конкретні пропозиції щодо вдосконалення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зокрема стосовно поширення обов'язку враховувати практику ЄСПЛ на рішення щодо інших держав-учасниць Конвенції.

У другому розділі «Використання практики Європейського суду з прав

людини в окремих цивільних справах національними судами» автором здійснено комплексний аналіз використання практики ЄСПЛ під час вирішення спорів, що виникають із цивільних, сімейних, житлових та трудових правовідносин. Даний розділ має такий прикладний характер. При дослідженні використання практики ЄСПЛ у справах, що виникають із цивільних відносин, зосереджено увагу на аналізі рішень, які стосуються захисту майнових та особистих немайнових прав.

На підставі аналізу судової практики визначено особливості застосування правових позицій ЄСПЛ у відповідних категоріях справ, виявлено найбільш поширені проблеми їх використання та обґрунтовано необхідність забезпечення єдності судової практики відповідно до європейських стандартів захисту прав людини.

Дисертант послідовно аналізує використання стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод:

- у справах, що виникають із цивільних правовідносин (автономне поняття «майно» за ст. 1 Першого протоколу, захист легітимних майнових інтересів, особистих немайнових прав);

- у сімейних справах (пріоритет «найкращих інтересів дитини», право на спілкування, включаючи стосунки бабусь / дідусів з онуками, пропозиція щодо зміни ст. 257 Сімейного кодексу України);

- у житлових відносинах (автономне поняття «житло», принципи пропорційності та соціальної справедливості при втручанні держави, зокрема при виселенні);

- у трудових відносинах (застосування статей 4, 8, 10, 11 та 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, захист від примусової праці, приватного життя працівника, свободи вираження поглядів).

У другому розділі автором проведено порівняльний аналіз практики ЄСПЛ та національних судів, виявлено типові проблеми правозастосування та сформульовано рекомендації щодо ефективнішого врахування європейських стандартів.

У третьому розділі «Розвиток національного законодавства України у відповідності до стандартів Європейського суду з прав людини» досліджено питання правильності та обґрунтованості використання практики ЄСПЛ судами України, проаналізовано її вплив на гармонізацію матеріального і процесуального цивільного законодавства з європейськими стандартами, а також сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики застосування правових позицій ЄСПЛ у цивільному судочинстві. Особливу увагу приділено виробленню рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності судового захисту прав людини та забезпечення належної реалізації конвенційних стандартів у діяльності національних судів.

Достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій

Достовірність одержаних результатів підтверджено їхньою апробацією та схваленням на науково-практичних заходах. Аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку, що визначена в роботі мета успішно досягнута, а окреслені завдання виконані. Це знайшло відображення в основних положеннях дисертації, які сформульовані автором особисто й характеризуються необхідним рівнем наукової новизни. Варто зауважити, що робота є одним із перших всебічних досліджень використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами в доктрині приватного права України, мета якого полягає в обґрунтуванні та комплексному розробленні теоретичних положень та висновків, що узагальнюють ключові принципи використання та практичні особливості застосування практики ЄСПЛ.

В дисертації міститься низка оригінальних теоретичних і практичних положень та висновків, що визначають наукову новизну дослідження, сформульовану здобувачем на сторінках 17–19. Серед найвагоміших результатів слід виокремити:

- розроблення автором нових доктринальних підходів до розуміння

правової природи практики Європейського суду з прав людини. На особливу увагу заслуговує авторське визначення практики ЄСПЛ як особливого виду судової практики із трьохкомпонентною структурою (правозастосовною, правоінтерпретаційною та контрольно-наглядовою), що істотно розширює сучасні наукові уявлення про її місце в системі джерел права.

- безперечною науковою перевагою роботи є виокремлення п'яти рівнів правового регулювання використання практики ЄСПЛ у національному судочинстві (конституційного, міжнародно-правових зобов'язань, спеціального, галузевого та юрисдикційного), що формує цілісну концепцію механізму застосування практики ЄСПЛ в Україні.

- особливо цінними є сформульовані автором конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України. Насамперед заслуговує схвалення пропозиція доповнення статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» положенням про необхідність врахування рішень ЄСПЛ щодо інших держав-членів Конвенції при тлумаченні національних положень матеріального та процесуального права.

Позитивно оцінюється удосконалення теоретичних підходів до визначення практики ЄСПЛ як джерела права та систематизація її основних ознак, що сприяє розвитку сучасної доктрини цивільного процесуального права та міжнародного захисту прав людини.

Заслуговує на позитивну оцінку розвиток наукових положень щодо змісту права на справедливий суд через виокремлення його організаційних та процесуальних елементів, що має вагоме теоретичне значення для науки цивільного процесуального права.

Важливим прикладним результатом дослідження є обґрунтування критеріїв правильного використання практики ЄСПЛ національними судами, зокрема висновок про те, що звернення до практики ЄСПЛ є необхідним лише тоді, коли цього потребує тлумачення норм національного законодавства або забезпечення відповідності Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод. Такий підхід має значення для формування єдиної та послідовної судової практики.

Можна назвати й чимало інших положень, важливих для науки цивільного процесуального права, правотворчої та правозастосовної практики, які характеризують рецензовану дисертацію.

Практичне значення дослідження

Практична цінність результатів дисертації проявляється в можливості їх подальшого використання в різних напрямках. Зокрема: а) в науково-дослідній роботі – як основа для подальшого дослідження правового регулювання використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами; б) в практичній діяльності суддів, адвокатів, органів державної влади та місцевого самоврядування, інших суб'єктів правозастосування; в) в освітньому процесі – при проведенні занять із навчальних предметів «Цивільний процес», «Практика Європейського суду з прав людини», «Цивільне право», «Сімейне право», «Трудове право» тощо.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в наукових публікаціях

Основні результати дисертації з належною повнотою викладені в наукових публікаціях автора в фахових виданнях, а також апробовані на значній кількості науково-практичних заходів. Зокрема за темою роботи здобувача опубліковано 4 статті в наукових фахових виданнях України та 4 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Опубліковані матеріали відповідають вимогам пунктів 8–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи, про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (з наступними змінами) та засвідчують особистий внесок дисертанта.

Дотримання академічної доброчесності

Результати аналізу тексту дисертації та публікацій свідчать, що в роботі не виявлено ознак або елементів академічного плагіату. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, виконаним здобувачем особисто, а сформульовані ним висновки є авторськими.

Вся використана література супроводжується належно оформленими посиланнями в тексті дисертації та міститься в списку використаних джерел.

Оцінка змісту роботи та її оформлення

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 246 сторінок. Перелік використаних джерел містить 315 найменувань. Структура дисертації побудована логічно й сприяє розкриттю теми дослідження, виконанню поставлених завдань. Робота відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (з наступними змінами), а за змістом – пункту 6 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи, про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (з наступними змінами).

Анотація до дисертації відповідає встановленим вимогам і є узагальненим коротким викладом її основного змісту, в якій представлені основні результати дослідження з зазначенням наукової новизни та практичного значення, що дає повне уявлення про виконану здобувачем роботу.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту, цільовою спрямованістю та є свідченням особистого внеску автора в правову науку. Вона є самостійним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності стимулюють вирішення проблем

використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України.

Водночас до дисертації можна висловити певні зауваження, звернути увагу на положення, які, на думку опонента, є недостатньо опрацьованими, й порадити напрями подальших досліджень відповідного правового інституту.

1. Дисертант у роботі пропонує своє авторське визначення поняття практики Європейського суду з прав людини як особливого виду судової практики, що є результатом юрисдикційної діяльності Європейського суду з прав людини щодо захисту прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, якій притаманні правозастосовна, правоінтерпретаційна та контрольно-наглядова компоненти, а також властивість джерела права (С. 42 дисертації).

Дещо дискусійним є такий підхід автора до визначення правової природи практики ЄСПЛ як особливого виду судової практики, що має трьохкомпонентну структуру (правозастосовну, правоінтерпретаційну та контрольно-наглядову). Запропонована думка є досить цікавою, однак у роботі недостатньо уваги приділено її співвідношенню з існуючими доктринальними підходами щодо розуміння практики ЄСПЛ як прецедентного права. Це підсилило б авторський підхід.

Також, потребує додаткового обґрунтування термін «особливий вид судової практики». Автор не пояснює, за якими саме критеріями практика ЄСПЛ є «особливим видом судової практики» та чим вона відрізняється від практики національних судів чи інших міжнародних судових установ.

2. Позитивно оцінюючи сформульовані автором пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, варто зазначити, що окремі з них потребували б більш ґрунтового наукового обґрунтування. Зокрема, це стосується запропонованих змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (С. 57 дисертації), Сімейного кодексу України (С. 97 дисертації) та Цивільного процесуального кодексу України (С. 183 дисертації). Дисертант аргументує необхідність їх

внесення, однак недостатньою мірою досліджує можливі практичні наслідки реалізації таких законодавчих змін, їх співвідношення із чинною системою цивільного процесуального законодавства, а також із усталеною судовою практикою Верховного Суду. Більш детальний аналіз механізму реалізації запропонованих законодавчих змін, а також прогнозування їх правозастосовних наслідків значно посилили б практичну цінність дисертаційного дослідження.

3. Незважаючи на такий ґрунтовний аналіз практики Європейського суду з прав людини, проведений дисертантом, видається, що дослідження лише частково враховує найновішу прецедентну практику ЄСПЛ, сформовану у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. Зважаючи на появу нових правових підходів до тлумачення положень Конвенції в умовах війни, саме ця категорія справ набуває особливої актуальності для сучасної української правової науки та судової практики. Йдеться, зокрема, про питання захисту права власності, права на повагу до приватного та сімейного життя, житла, права на свободу вираження поглядів, права на справедливий суд, ефективного засобу юридичного захисту, а також забезпечення виконання державою своїх позитивних зобов'язань щодо захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Зазначені питання лише частково відображені здобувачем у дисертації, хоча їх більш детальний аналіз дозволив би повніше продемонструвати сучасні тенденції розвитку практики ЄСПЛ, нові підходи до захисту прав людини та окреслити перспективи подальшого впливу практики ЄСПЛ на правозастосовну практику національних судів України.

Викладені зауваження носять уточнюючий, доповнюючий чи дискусійний характер, вони покликані стимулювати подальший авторський пошук у відповідній проблемній сфері. Зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку представленого наукового дослідження Т. Б. Кота.

Висновок

Дисертація на тему «Використання практики Європейського суду з прав

людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України» є актуальним, новим дослідженням практичного значення, яке виконане на високому науковому рівні, з належним оволодінням методології наукової діяльності відповідно до поставленого наукового завдання, відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (з наступними змінами) й Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (з наступними змінами), а її автор Кіт Тарас Борисович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доцентка кафедри судочинства
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
кандидатка юридичних наук

Надія ПЕТЕЧЕЛ

